

Zbigniew Smutek
Janusz Maleska

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

**PROGRAM NAUCZANIA
DLA LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO
(w zakresach podstawowym i rozszerzonym),
LICEUM PROFILOWANEGO I TECHNIKUM
(w zakresie podstawowym)**

wydanie drugie zmienione

Program dopuszczony do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu i wpisany do wykazu programów nauczania wiedzy o społeczeństwie w klasach I–III liceum ogólnokształcącego w zakresach podstawowym i rozszerzonym oraz w klasach I–III liceum profilowanego i I–IV technikum w zakresie podstawowym na podstawie recenzji prof. dr. hab. Andrzeja Janowskiego – z rekomendacji Ministra Edukacji Narodowej i Sportu i prof. dr. hab. Michała Śliwy – z rekomendacji Akademii Pedagogicznej w Krakowie.

Numer dopuszczenia DKOS-5002-4/04

 OPERON

Gdynia 2008

ISBN 978-83-7461-655-3

Spis treści

I. Wstęp – charakterystyka programu	3
II. Kształcenie w zakresie podstawowym	4
1. Cele edukacyjne	4
a) cele kształcenia	4
b) cele wychowania	6
2. Treści nauczania	6
3. Procedury osiągania celów	13
4. Założone osiągnięcia ucznia	16
III. Kształcenie w zakresie rozszerzonym	17
1. Cele edukacyjne	18
a) cele kształcenia	18
b) cele wychowania	18
2. Treści nauczania	18
3. Procedury osiągania celów	21
4. Założone osiągnięcia ucznia	22
IV. Kontrola i ocena osiągnięć ucznia	23

I. Wstęp – charakterystyka programu

Program nauczania wiedzy o społeczeństwie dla liceum ogólnokształcącego (w zakresach podstawowym i rozszerzonym) oraz liceum profilowanego i technikum (w zakresie podstawowym) jest kontynuacją realizowanego na trzecim etapie edukacyjnym przedmiotu wiedza o społeczeństwie, a zwłaszcza dwóch wchodzących w jego skład modułów: wychowania obywatelskiego oraz wychowania do aktywnego udziału w życiu gospodarczym. Przy opracowywaniu programu uwzględniono sposób realizacji zajęć z zakresu edukacji europejskiej w gimnazjum, a także wybrane zagadnienia z innych przedmiotów i ścieżek edukacyjnych, kładąc szczególny nacisk na aspekt prawny omawianych problemów. Proponowane w programie cele i treści nauczania uwzględniają komponenty ścieżek edukacyjnych przewidzianych w podstawie programowej (edukacja filozoficzna, edukacja ekologiczna, edukacja czytelnicza i medialna, edukacja regionalna, edukacja europejska). Program jest zgodny z podstawą programową MENiS.

Procesy gwałtownie zachodzących w Polsce przemian społecznych, politycznych i ekonomicznych uświadamiają konieczność zmodernizowania szeroko rozumianej edukacji obywatelskiej. Złożony charakter tych przemian oraz nie zawsze dostateczne rozumienie ich istoty i potrzeby sprawiają, że 60% Polaków nadal deklaruje apolityczność, a 2/3 obywateli nie bierze udziału w życiu społeczno-politycznym państwa. Taki stan rzeczy wzmacniają nawyki z minionych dziesięcioleci: bierność i brak zaangażowania, „syndrom antypaństwowy”, „wycuczona bezradność” itp. Złożone problemy polskiej sceny politycznej i zmieniająca się sytuacja międzynarodowa wyraźnie wskazują na wagę przedmiotu i jego znaczenie w realizacji zadań edukacyjnych szkoły. Aby zbudować państwo prawa, oparte na społeczeństwie obywatelskim, konieczne jest podjęcie długofalowych i wielopłaszczyznowych działań, obejmujących wszystkie dziedziny życia szkoły, w celu edukacji obywatelskiej młodzieży. Opracowany program powinien być jednym

z ogniw tak rozumianego procesu wychowania. Dobór treści, kładący szczególny nacisk na problematykę społeczną i prawną, ma służyć realizacji celu nadrzędnego, czyli przygotowaniu jednostki do życia w społeczeństwie obywatelskim, a zwłaszcza rozwijaniu postaw tolerancji i poszanowania prawa oraz eliminowaniu postaw ksenofobicznych. Ważnym tematem, związanym z aktualnymi przemianami w Polsce, jest postępujący proces integracji ze strukturami europejskimi. Wiedza o tym procesie jest w społeczeństwie polskim ciągle niedostateczna, tym tłumaczy się spadające poparcie dla integracji Polski z Unią Europejską. Konieczne należy więc uwzględnić w programie wiedzy o społeczeństwie również tę tematykę. Przedmiot powinien stać się podstawą realizacji w liceum i technikum ścieżki edukacyjnej – edukacji europejskiej.

Jednym z podstawowych zadań szkoły jest przekazywanie uczniom spójnego obrazu otaczającej rzeczywistości. Dlatego oparte na idei edukacji holistycznej nauczanie wiedzy o społeczeństwie wymagać będzie korelacji z innymi przedmiotami, na przykład językiem polskim (komunikacja werbalna), przysposobieniem obronnym (współczesne zagrożenia, obowiązek obrony kraju), historią (przemiany w Polsce i na świecie po II wojnie światowej), religią (nauka społeczna Kościoła), geografią, podstawami przedsiębiorczości, biologią z ochroną środowiska. Warto byłoby zaproponować nauczycielom innych przedmiotów, by tematy pokrewne, po uzgodnieniu, realizować równolegle.

Postęp naukowo-techniczny stawia przed człowiekiem wiele wyzwań i problemów do rozwiązania. Rewolucja w dziedzinie technologii informacyjnych, której efektem jest tworzenie się społeczeństwa informacyjnego, wymaga od współczesnej szkoły uwzględnienia tych zjawisk w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Dlatego w programie znalazły się treści dotyczące mediów oraz sugestie wykorzystania w realizacji programu nowoczesnych technologii informacyjnych (komputer, Internet).

Pomocą przy realizacji programu będzie podręcznik dla uczniów, poradnik metodyczny

dla nauczycieli oraz publikacja zawierająca materiały źródłowe.

II. Kształcenie w zakresie podstawowym

1. Cele edukacyjne

- Przekazanie młodzieży odpowiedniego zasobu wiedzy o wartościach, prawach i obowiązkach człowieka oraz kształtowanie umiejętności i postaw niezbędnych do aktywnego uczestnictwa w życiu społeczeństwa obywatelskiego.
- Kształtowanie postawy poszanowania prawa oraz umiejętności stosowania przepisów prawa w państwie.
- Pogłębianie tożsamości kulturowej i narodowej z zachowaniem świadomości wspólnoty kulturowej narodów Europy.
- Doskonalenie umiejętności (krytycznej) oceny otaczającej rzeczywistości społeczno-politycznej.

a) cele kształcenia

Wiadomości

Uczeń:

- opisuje znajomość podstawowych mechanizmów regulujących życie jednostki w grupach i zbiorowościach społecznych (ład społeczny, systemy regulacyjne, wartości, normy społeczne, rytuały), wyjaśnia ich znaczenie i skuteczność w konkretnych sytuacjach życiowych, na przykład przy wyborze zawodu, towarzystwa, miejsca pracy i zamieszkania, podczas służby wojskowej, pracy społecznej;
- przedstawia przebieg i skutki konfliktów społecznych;
- klasyfikuje problemy współczesnego świata, zwłaszcza dotyczące konfliktów międzynarodowych;
- omawia kulturowe oraz społeczno-polityczne podstawy funkcjonowania społeczeństwa i państwa;

- definiuje i omawia współczesne formy organizacji społeczeństwa;
- definiuje pojęcie narodu i tożsamości narodowej;
- opisuje zasady ustrojowe zawarte w *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* oraz kompetencje głównych instytucji władzy państwowej, samorządowej, sądowniczej, organów odpowiedzialnych za porządek i bezpieczeństwo wewnętrzne państwa;
- omawia zasady funkcjonowania demokracji państwa prawa;
- zna standard postępowania wobec naruszeń prawa;
- określa podstawowe funkcje, zadania i rodzaje prawa oraz zasady jego tworzenia;
- wyjaśnia pojęcie potrzeb społecznych, interesów grupowych;
- przedstawia podstawowy katalog praw człowieka oraz międzynarodowy system ich ochrony;
- wyjaśnia ideę społeczeństwa obywatelskiego i otwartego;
- omawia zjawiska i procesy życia społecznego, szczególnie zależności pomiędzy indywidualnymi postawami i interesami a funkcjonowaniem społeczeństwa;
- wyjaśnia dwustronność relacji praw i obowiązków podejmowanych aktywnie;
- określa i analizuje problemy życia publicznego;
- wyjaśnia swoje zadania i role przypisane w państwie demokratycznym opartym na społeczeństwie obywatelskim;
- omawia organizację i zasady funkcjonowania ważniejszych instytucji państwa polskiego, a także wskazuje możliwości wpływania obywateli na ich działalność;
- wskazuje i omawia powiązania Polski ze strukturami międzynarodowymi, takimi jak: Organizacja Narodów Zjednoczonych, Rada

Europy, pakt północnoatlantycki, Unia Europejska, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy Europejskiej i inne;

- określa korzyści i koszty wynikające z integracji Polski ze strukturami europejskimi i ogólnoświatowymi;
- zna i wyjaśnia przyczyny problemów współczesnego świata (konflikty międzynarodowe, nierównomierny rozwój państw, proces globalizacji, degradacja środowiska naturalnego i inne);
- wskazuje przykłady działań społeczności międzynarodowej zmierzających do rozwiązania współczesnych problemów.

Umiejętności

Uczeń:

- samodzielnie, świadomie i selektywnie korzysta z bogatego strumienia informacji, szczególnie przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii informacyjnych;
- śledzi ze zrozumieniem stanowiska uczestników debaty publicznej;
- odróżnia opinię od faktów;
- właściwie korzysta z przysługujących mu praw i demokratycznych procedur w rozwiązywaniu konfliktów;
- rozróżnia kompetencje poszczególnych organów władzy i instytucji państwowych oraz samorządowych;
- analizuje motywy działania i wybory dokonywane przez uczestników życia publicznego z punktu widzenia podstawowych wartości życia społecznego;
- skutecznie załatwia swoje sprawy w urzędach i innych instytucjach publicznych;
- wypełnia druki urzędowe oraz sporządza pisma do władz publicznych i innych instytucji;
- czyta ze zrozumieniem podstawowe dokumenty prawne (prawa cywilnego, karnego, administracyjnego oraz międzynarodowego w zakresie ochrony praw człowieka);
- czyta ze zrozumieniem teksty dziennikarskie, publicystyczne i popularnonaukowe dotyczące nauk społecznych, polityki i prawa;

- określa korzyści i koszty wynikające z integracji Polski ze strukturami europejskimi i ogólnoświatowymi.

b) cele wychowania

Uczeń:

- rozwija i umacnia poczucie własnej wartości i niezależności;
- kształtuje umiejętność samodzielnego kierowania swoim rozwojem;
- doskonali umiejętność współistnienia i współdziałania w grupie z zachowaniem obowiązujących norm społecznych;
- przejawia samodzielność w podejmowaniu przemyślanych decyzji i działań dotyczących problemów obywatelskich;
- dokonuje właściwej oceny swoich decyzji i działań;
- rzetelnie wypełnia powinności obywatelskie;
- działa w duchu poszanowania prawa i prawdy oraz akceptacji decyzji podjętych w demokratyczny sposób, bez względu na osobisty interes;
- właściwie pojmuje zadania i role przypisane mu w państwie demokratycznym opartym na społeczeństwie obywatelskim;
- ma świadomość związku własnych interesów z dobrem publicznym;
- wykazuje postawę tolerancji oraz otwartości na poglądy innych osób;
- przejawia aktywność społeczną i obywatelską, zwłaszcza wobec przykładów patologii społecznej;
- jest odpowiedzialny za funkcjonowanie zbiorowości – od rodziny, przez szkołę, aż do państwa;
- ma świadomość wspólnoty i potrzeby współpracy z innymi narodami Europy, przy zachowaniu i poszanowaniu swojej odrębności narodowej;

- ze współczuciem reaguje na problemy współczesnego świata (głód, klęski żywiołowe, łamanie praw człowieka);
- wykazuje postawę poszanowania pokoju.

2. Treści nauczania

Społeczeństwo

I. Jednostka a społeczeństwo.

1. Człowiek jako istota społeczna:

- a) czynniki (biologiczne, geograficzne, demograficzne, ekonomiczne, kulturowe) determinujące życie społeczne,
- b) proces socjalizacji a wypełnianie ról społecznych:
 - pojęcie socjalizacji,
 - role społeczne (stereotypy a wypełnianie ról społecznych).

* Anatomiczne i fizjologiczne uwarunkowania życia społecznego (biologia).

2. Pojęcie zbiorowości społecznej:

- a) zbiór społeczny a zbiorowość społeczna;
- b) para, krąg społeczny;
- c) więzi społeczne.

3. Pojęcie i typologia grup społecznych (grupy formalne i nieformalne, grupy małe i duże, pierwotne i wtórne, ekskluzywne, ograniczone i inkluzywne).

4. Rodzina jako podstawowa grupa społeczna:

- a) funkcje rodziny (prokreacyjna i seksualna, wychowawcza, ekonomiczna, kulturowa i inne);
- b) problemy współczesnej rodziny (problemy ekonomiczne, dezorganizacja i patologia rodziny);

c) rodzina w świetle obowiązującego prawa (prawo cywilne, prawo kanoniczne, konkordat);

** Czy współczesna rodzina przeżywa kryzys? – argumenty za i przeciw.

* Małżeństwo i rodzina w nauce społecznej Kościoła katolickiego (religia).

5. *** Środowisko lokalne (edukacja regionalna):

- a) rodzaje środowiska lokalnego (wieś, miasto, osiedle mieszkaniowe);
- b) problemy i przemiany współczesnego środowiska lokalnego.

II. Naród i tożsamość narodowa.

1. Pojęcie narodu.
2. Czynniki narodotwórcze.
3. Świadomość narodowa (patriotyzm, nacjonalizm, szowinizm i rasizm, ksenofobia, kosmopolityzm).
4. Mniejszości narodowe w Polsce.

III. Struktura życia społecznego.

1. Pojęcie społeczeństwa.
2. Pojęcie i koncepcje struktury społecznej.
3. Elementy struktury społecznej:
 - a) struktura demograficzna;
 - b) struktura warstwowa;
 - c) struktura klasowa;
 - d) struktura zawodowa.

IV. Prawidłowości życia społecznego.

1. Mechanizmy regulujące życie społeczne:
 - a) *** wartości społeczne i systemy wartości a normy regulujące życie społeczne (edukacja filozoficzna);
 - b) normy (prawne, zwyczajowe, obyczajowe, moralne, religijne) regulujące życie społeczne.

* Zagadnienia „wspomagające” – propozycja nawiązania współpracy z nauczycielami innych przedmiotów (część zagadnień można realizować, integrując treści kilku przedmiotów).

** Zagadnienia kontrowersyjne – do realizacji metodą debaty lub dyskusji.

*** Ścieżki edukacyjne.

2. Postawy o istotnym znaczeniu dla życia społecznego (uczciwość, odwaga cywilna, słowność, prawdomówność, punktualność, pracowitość, zaradność, wrażliwość społeczna i solidarność międzyludzka).

* Postawy o istotnym znaczeniu dla życia społecznego klasy szkolnej (godzina do dyspozycji wychowawcy).

3. Etyka życia społecznego:

a) teorie sprawiedliwości (indywidualistyczne, wspólnotowe, sprawiedliwość jako równość szans);

b) problemy moralne współczesnego społeczeństwa (aborcja, eutanazja, prawa jednostki, prawa zwierząt, etyczne aspekty ochrony środowiska, korupcja, nietolerancja).

4. Harmonia i ład społeczny:

a) pojęcie ładu społecznego;

b) harmonia, równowaga i porządek społeczny;

c) czynniki kształtujące ład społeczny;

d) funkcjonalistyczna teoria ładu społecznego;

e) ład społeczny w teorii konfliktu społecznego.

5. Konflikty społeczne:

a) przyczyny konfliktów społecznych;

b) rodzaje konfliktów społecznych (konflikty klasowo-warstwowe, kulturowe, ekonomiczne, konflikty wartości, małżeńskie).

V. Instytucje społeczne.

1. Pojęcie instytucji społecznej.

2. Funkcje i zadania instytucji w społeczeństwie:

a) zaspokajanie potrzeb członków zbiorowości;

b) funkcja regulacyjna;

c) funkcja integrująca.

3. Skuteczność funkcjonowania instytucji społecznych.

4. Rodzaje instytucji społecznych:

a) ekonomiczne;

b) polityczne;

c) wychowawcze i kulturalne;

d) socjalne;

e) religijne.

VI. Społeczeństwo polskie i jego problemy we współczesnym świecie.

1. Ogólna charakterystyka społeczeństwa polskiego.

2. Problem ubóstwa i bezrobocia:

a) przyczyny ubóstwa i bezrobocia;

b) sposoby przezwycięzania problemu ubóstwa i bezrobocia (zabezpieczenia społeczne, konieczność edukacji).

3. Problem patologii społecznych:

a) pojęcie patologii społecznej (pijaństwo i alkoholizm, narkomania, przestępczość, samobójstwa, prostytutka, rozwody, choroby, handel ludźmi);

b) przyczyny powstawania zjawisk patologicznych;

c) zjawiska patologiczne wśród młodzieży;

d) sposoby przezwycięzania problemów związanych z patologiami społecznymi.

4. Procesy migracyjne w Polsce po II wojnie światowej:

a) migracja polityczna;

b) migracja ekonomiczna.

VII. *** Kultura życia publicznego (edukacja filozoficzna)

1. Pojęcie kultury.

2. Typy kultury:

a) materialna;

b) duchowa (symboliczna);

c) społeczna.

3. Kultura jako podstawa życia społecznego:

- a) struktura wewnętrzna kultury społecznej;
- b) wpływ kultury na życie społeczne.

4. Przemiany kultury współczesnej:

- a) wysoka kultura a kultura masowa;
- b) kultura narodowa a proces globalizacji;
- c) kultura mass mediów;
- d) kultura alternatywna i kontrkultury;
- e) subkultury młodzieżowe.
- f) sekty religijne.

* Subkultury młodzieżowe w Polsce (godzina do dyspozycji wychowawcy).

**Kultura narodowa a kultura masowa – konflikt czy przenikanie?

5. *** Wspólnota kulturowa narodów Europy filar antyczny, celtyckogermański i judeochrześcijański kultury europejskiej), edukacja europejska).

6. Dziedzictwo kulturowe regionu jako część dorobku Polski i Europy (edukacja regionalna, edukacja europejska) ***.

* Dziedzictwo antyczne w nowożytnej literaturze europejskiej różnych epok (język polski).

* Judeochrześcijański filar kultury europejskiej (religia).

VIII. Społeczeństwo obywatelskie.

1. Geneza społeczeństwa obywatelskiego.
2. Samoorganizujące się społeczeństwo:
 - a) w walce z państwem komunistycznym;
 - b) w walce z autorytaryzmem;
 - c) w walce o zachowanie tożsamości narodowej;
 - d) w państwie demokratycznym (rozwiązywanie problemów społecznych).
3. Czynniki warunkujące funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego:
 - a) uwarunkowania prawno-ustrojowe i instytucjonalne (konstytucjonalizm);

- b) uwarunkowania społeczne i kulturowe;
- c) uwarunkowania psychologiczne.

4. Rola interesów grupowych:

- a) potrzeby i aspiracje różnych grup społecznych;
- b) ścieranie się interesów grupowych;
- c) poszukiwanie kompromisu;
- d) ochrona interesów jednostki i grup.

5. Prawo obywatelskiego nieposłuszeństwa w państwie demokratycznym (odmowa płacenia podatków, odmowa odbycia służby wojskowej, blokady dróg publicznych itp.).

** Prawo obywatelskiego nieposłuszeństwa – demokracja czy anarchia?

** Społeczeństwo obywatelskie w Polsce – utopia czy realna perspektywa?

** Szkoła – miniatura społeczeństwa obywatelskiego.

Polityka

I. Współczesne doktryny polityczne.

1. Pojęcie doktryny politycznej.
2. Typologie doktryn politycznych.

II. Demokracja.

* Od demokracji ateńskiej do rewolucji francuskiej – rozwój demokracji (historia).

1. Geneza i rozwój demokracji (demokracja ateńska, republika rzymska, chrześcijańskie korzenie demokracji, demokracja szlachecka, demokracja burżuazyjna).
2. Fundamentalne zasady demokracji:
 - a) wola większości przy zachowaniu praw mniejszości;
 - b) trójpodział władzy;
 - c) system przedstawicielski;
 - d) pluralizm.
3. Demokracja i wartości, konflikt wartości w życiu publicznym:

- a) podstawowe wartości demokratyczne (wolność, równość, sprawiedliwość, jawność życia publicznego, samorządność);
 - b) konflikty wartości w życiu publicznym.
4. Formy uczestnictwa obywateli w życiu publicznym:
- a) bezpośrednie formy demokracji (referendum, inicjatywa ludowa, samorządność);
 - b) pośrednie formy demokracji (system przedstawicielski);
 - c) organizacje społeczne i polityczne (stowarzyszenia, partie polityczne);
 - d) inicjatywy obywatelskie;
 - e) bezpośrednie formy wyrażania poparcia lub sprzeciwu (zgromadzenia);
 - f) pośrednie formy wyrażania poparcia lub sprzeciwu (listy otwarte, petycje);
 - g) normy prawne regulujące udział obywateli w życiu publicznym;
 - h) kodeksy etyczne różnych grup zawodowych (Kodeks Etyki Lekarskiej, Kodeks Etyki Dziennikarskiej i inne).

5. Obywatel a władza w systemach totalitarnych, autorytarnych i demokratycznych:

- a) pojęcie systemu totalitarnego i autorytarnego;
- b) formy i sposoby ograniczania swobód obywatelskich w systemie totalitarnym;
- c) pluralizm polityczny a system monopartyjny;
- d) parlamentaryzm w systemie demokratycznym, totalitarnym i autorytarnym.

** „Demokracja jest najgorszym z możliwych ustrojów, tylko że lepszego nikt nie wymyślił” – prawda czy fałsz?

III. Obywatel w społeczeństwie demokratycznym.

1. Prawa i obowiązki obywatela w społeczeństwie demokratycznym.

2. Cnoty obywatelskie (poszanowanie prawa, tolerancja, aktywne uczestnictwo w życiu publicznym, rozumienie wyższości interesu publicznego nad osobistym, odpowiedzialność).

3. Wzory obywatelskiego działania:

- a) wolontariat;
- b) lokalne inicjatywy obywatelskie.

4. Pojęcie i rodzaje kultury politycznej (kultura zaściankowa, poddańcza, uczestnicząca), zasady kultury życia publicznego.

IV. Państwo.

1. Geneza i pojęcie państwa:

a) koncepcje genezy państwa:

- teistyczna,
- umowy społecznej,
- podboju i przemocy,
- marksistowska;

b) państwo jako organizacja:

- polityczna,
- suwerenna,
- terytorialna,
- przymusowa.

2. Pojęcie władzy państwowej:

- a) problemy legitymizacji władzy (źródła władzy: legalne, tradycyjne, charyzmatyczne);
- b) formalne i nieformalne ośrodki władzy;
- c) patologie władzy (alienacja władzy, nepotyzm, partykularyzm, korupcja, brutalizacja środków przymusu itp.).

3. Funkcje współczesnego państwa:

- a) funkcja zewnętrzna;
- b) funkcja wewnętrzna.

4. Formy państwa i modele ustrojowe:

- a) historyczne formy państwa;
- b) podział państw ze względu na formy rządu (monarchia i republika);

- c) podział państw ze względu na strukturę terytorialno-administracyjną (państwo unitarne i złożone);
- d) podział państw ze względu na ustrój polityczny (państwa demokratyczne, totalitarne, autorytarne);
- e) podział państw ze względu na relacje między organami władzy państwowej (system parlamentarny, prezydencki, mieszany, parlamentarno-komitetowy).

V. Ustrój polityczny Rzeczypospolitej Polskiej.

1. Transformacja ustrojowa w Polsce po 1989 roku:
 - a) konstytucja jako nadrzędny akt normatywny państwa;
 - b) podstawowe zasady prawa konstytucyjnego (zasada suwerenności narodu, zasada podziału i równowagi władzy, zasada konstytucjonalizmu, zasada praworządności, zasada pluralizmu).
2. Struktura organów władzy Rzeczypospolitej Polskiej:
 - a) władza ustawodawcza (sejm, senat, prawo wyborcze w Polsce);
 - b) władza wykonawcza (prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, Rada Ministrów);
 - c) administracja publiczna (służba cywilna), obowiązki pełniących funkcje publiczne (przestrzeganie konstytucji, ochrona interesów państwa oraz praw człowieka i obywatela, racjonalne gospodarowanie środkami publicznymi, rzetelne wykonywanie obowiązków, dochowanie tajemnicy państwowej i służbowej, godne zachowanie się), pojęcie „dobra wspólnego” i „służby publicznej”;
 - d) system wymiaru sprawiedliwości (Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy szczególne, Trybunał Konstytucyjny, Trybunał Stanu);
 - e) organy kontroli i ochrony prawnej (Najwyższa Izba Kontroli, Rzecznik

Praw Obywatelskich, Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji, Prokuratura).

3. *** Władza lokalna w Polsce (edukacja regionalna):
 - a) struktura oraz kompetencje samorządu terytorialnego w Polsce (gmina, powiat, województwo);
 - b) terenowe organy administracji państwowej;
 - c) szanse i zagrożenia procesu decentralizacji władzy państwowej w Polsce.
4. Relacje pomiędzy państwem a Kościołem oraz innymi organizacjami wyznaniowymi w Polsce.

Prawo

I. Propedeutyka wiedzy o prawie.

1. Podstawowe pojęcia:
 - a) pojęcie prawa;
 - b) pojęcie normy prawnej;
 - c) pojęcie przepisu prawa.
2. Funkcje i zadania prawa:
 - a) funkcja regulacyjna;
 - b) funkcja wychowawcza;
 - c) funkcja dystrybucyjna;
 - d) funkcja represyjna;
 - e) funkcja kulturotwórcza.
3. Prawo naturalne a stanowione.
4. Gałęzie prawa:
 - a) prawo konstytucyjne;
 - b) prawo międzynarodowe publiczne;
 - c) prawo międzynarodowe prywatne;
 - d) prawo europejskie;
 - e) prawo kościelne (kanoniczne);
 - f) prawo cywilne;
 - g) prawo rodzinne i opiekuńcze;
 - h) prawo karne;
 - i) prawo finansowe;
 - j) prawo pracy;

- k) prawo administracyjne;
- l) prawo zwyczajowe.
- * Prawo kanoniczne Kościoła katolickiego (religia).

5. Hierarchia aktów prawnych:

- a) konstytucja;
- b) ustawa;
- c) akty prawne o mocy ustawy;
- d) umowy międzynarodowe;
- e) akty wykonawcze;
- f) rozporządzenia;
- g) akty wewnętrzne;
- h) prawo miejscowe.

6. Sposoby publikacji norm prawnych, sposoby wyszukiwania przepisów prawa:

- a) dzienniki urzędowe (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, „Monitor Polski” i inne);
- b) obwieszczenia itp.

7. Specyfika języka aktów prawnych, rozumienie przepisów prawa:

- a) język prawny;
- b) język prawniczy.

* Style funkcjonalne – specyfika stylistyczna aktów prawnych (język polski).

8. Prawo i praworządność:

- a) państwo prawne;
- b) pojęcie dobrego prawa.

* Preorientacja zawodowa – zawody prawnicze (godzina do dyspozycji wychowawcy).

9. Wybrane zagadnienia prawa polskiego:

- a) prawo cywilne;
- b) prawo karne;
- c) prawo administracyjne;
- d) normy prawa przeciwdziałające korupcji.

II. Prawa człowieka jako w świetle dokumentów międzynarodowych.

1. Pojęcie i geneza praw człowieka:

- a) starożytne i chrześcijańskie podstawy praw człowieka;
- b) brytyjski wkład w prawa człowieka;
- c) francuski wkład w prawa człowieka;
- d) polski wkład w prawa człowieka.

2. Katalog podstawowych praw człowieka:

- a) prawa obywatelskie i polityczne;
- b) prawa gospodarcze, socjalne i kulturalne.

3. Podstawowe dokumenty międzynarodowej ochrony praw człowieka:

- a) Powszechna deklaracja praw człowieka;
- b) Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, Międzynarodowy pakt praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych;
- c) Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.

* Międzynarodowe prawo humanitarne (przysposobienie obronne).

4. Międzynarodowy system ochrony praw człowieka:

- a) *** europejski system ochrony praw człowieka (Rada Europy, Europejska konwencja praw człowieka, Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie), (edukacja europejska);
- b) międzyrządowy system ochrony (Organizacja Narodów Zjednoczonych, Powszechna deklaracja praw człowieka, Międzynarodowe paktów praw człowieka);
- c) pozarządowe organizacje ochrony praw człowieka (Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, *Amnesty International*, Fundacja Helsińska i inne).

* Działalność Międzynarodowego Czerwonego Krzyża (przysposobienie obronne).

5. Gwarancje ochrony praw człowieka w Polsce:

- a) gwarancje konstytucyjne;
- b) instytucje państwowe (sądy powszechne, Naczelny Sąd Administracyjny, Rzecznik Praw Obywatelskich, Trybunał Konstytucyjny);
- c) instytucje międzynarodowe (Komitet Praw Człowieka, Europejski Trybunał Praw Człowieka);
- d) organizacje pozarządowe.

** Czy międzynarodowy system ochrony praw człowieka jest skuteczny?

Polska, Europa, świat

I. Miejsce Polski we współczesnym świecie.

1. Procesy integracyjne:

- a) *** integracja Polski z Unią Europejską: geneza, historia oraz organizacja i kierunki rozwoju Unii Europejskiej, proces integracji Polski z Unią Europejską, (edukacja europejska);
- b) * integracja gospodarcza Polski z Unią Europejską (podstawy przedsiębiorczości);
- c) Polska w Radzie Europy;
- d) Polska w Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy Europejskiej;
- e) * integracja militarna w ramach Paktu Północnoatlantyckiego (przysposobienie obronne);
- f) *** regionalne inicjatywy integracji i współpracy międzynarodowej (Środkowoeuropejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu, Inicjatywa Środkowoeuropejska, Rada Państw Bałtyckich) (edukacja europejska).

2. Polska w systemie Organizacji Narodów Zjednoczonych.

- a) geneza oraz struktura organizacyjna i funkcje Organizacji Narodów Zjednoczonych;

b) udział Polski w pracach Organizacji Narodów Zjednoczonych.

* Udział Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w Siłach Pokojowych Organizacji Narodów Zjednoczonych (przysposobienie obronne).

** Czy procesy integracyjne zagrażają suwerenności państwa polskiego?

II. Problemy współczesnego świata.

1. Problemy społeczno-ekonomiczne:

- a) dysproporcje w rozwoju ekonomicznym;
- b) nierówności społeczne;
- c) ruchy migracyjne;
- d) choroby cywilizacyjne i społeczne.

2. Problemy cywilizacyjno-kulturowe:

- a) zacofanie cywilizacyjne;
- b) analfabetyzm.

3. Szanse i zagrożenia wynikające z postępu naukowo-technicznego.

4. *** Degradacja środowiska naturalnego (edukacja ekologiczna):

- a) źródła zagrożeń;
- b) różnorodność form działania na rzecz ochrony środowiska.

** Zrewanżuj się naturze – twój wkład w ochronę środowiska (edukacja ekologiczna).

* Współczesne zagrożenia (przysposobienie obronne).

5. Kierunki rozwoju współczesnego świata:

- a) czynniki rozwoju społecznego:
 - postęp naukowo-techniczny,
 - przenikanie kultur,
 - ruchy społeczne;
- b) procesy integracyjne jako szansa dla rozwoju świata;
- c) proces globalizacji.

III. Ład międzynarodowy, konflikty i systemy bezpieczeństwa.

1. Konflikty międzynarodowe:

- a) zagrożenia międzynarodowego ładu;
- b) przyczyny współczesnych konfliktów zbrojnych (wojny na tle ekonomicznym, społecznym, religijnym i etnicznym);
- c) potencjalne zagrożenie eskalacją konfliktów.

2. Zjawisko międzynarodowego terroryzmu i przestępczości zorganizowanej.

3. Systemy bezpieczeństwa międzynarodowego:

- a) sposoby zapobiegania konfliktom i rozwiązywanie ich w Organizacji Narodów Zjednoczonych;
- b) rola Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego w międzynarodowym systemie bezpieczeństwa;
- c) europejski system bezpieczeństwa (Rada Europy, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Unia Europejska, Unia Zachodnioeuropejska).

3. Procedury osiągnięcia celów

Specyfika przedmiotu wymaga zaangażowania i współuczestniczenia ucznia w procesie nauczania. Warto więc **zwiększyć zakres stosowania metod aktywizujących**. Szczególnie przydatną metodą w nauczaniu wiedzy o społeczeństwie jest **debata szkolna**, komponent jednego z programów edukacyjnych Fundacji Młodzieżowej Przedsiębiorczości. Debata jest pewną formą publicznej dyskusji nad kontrowersyjnymi tezami z wielu dziedzin życia. Reguły, przebieg i kryteria oceny są ściśle określone. W dyskusji ocenianej przez zespół sędziów biorą udział dwa zespoły: pierwszy – broniący tezy, drugi – negujący ją. Każda drużyna składa się z trzech zawodników. Czas i kolejność wystąpień są ściśle określone. Zadaniem zespołów jest przekonanie sędziów skuteczniejszą argumentacją. Stanowisko, ja-

kie zajmie w debacie drużyna, losuje się tuż przed debatą. Wymaga to od uczestników przygotowania linii argumentacji tak aprobującej, jak i negującej tezę.

Stosowanie tej metody pozwala na realizację jednego z podstawowych celów edukacji filozoficznej: umiejętności krytycznego myślenia, uczestnictwa w dialogu, prezentacji własnego stanowiska i jego obrony. Uczniowie muszą oddzielić opinie od faktów, tylko te ostatnie są bowiem skutecznym wsparciem dla przygotowanych samodzielnie argumentów. Ważną umiejętnością, nabywaną przez uczniów w trakcie przygotowań do debaty, jest umiejętność jasnego formułowania sądów. Konieczność ustosunkowania się do argumentów przeciwnika wymaga aktywnego słuchania. Wydaje się to oczywiste, ale jakże często, przysłuchując się dyskusji z udziałem polityków, odnosi się wrażenie, że nie słuchają się nawzajem, a są zainteresowani wyłącznie prezentacją własnego stanowiska. Debatowanie kształtuje poprawność językową, eliminuje przejawy języka potocznego, wzbogaca słownictwo. Równie ważne jak komunikacja językowa są elementy komunikacji niewerbalnej. Umiejętne wykorzystanie mimiki, gestykulacji, postawy, a także niewerbalnych aspektów mowy sprawia, że wypowiedź ucznia jest ciekawsza i bardziej przekonująca.

Reguły debaty wymagają od uczniów przygotowania się tak do obrony, jak i do negacji postawionej tezy. Uczy to bardziej obiektywnego, a mniej emocjonalnego przedstawiania swoich racji. Ze zrozumieniem i tolerancją przyjmowany jest także inny punkt widzenia prezentowany przez drużynę przeciwną. Debata jest grą zespołową. Przygotowania i samo debatowanie wymagają współpracy. Wypowiedzi poszczególnych mówców muszą stanowić jedną, spójną prezentację. Nie należy pomijać także aspektu poznawczego. Uczniowie zdobywają w trakcie przygotowań do debaty wiadomości z bardzo różnych dziedzin. Poszerzają w ten sposób swoją wiedzę, a przy okazji uczą się korzystać z różnych źródeł informacji. Debatę można zastosować do realizacji kontrowersyjnych zagadnień wskazanych w progra-

mie (oznaczone zostały dwiema gwiazdkami). Tematy debat mogą łączyć treści programowe z wielu przedmiotów, dlatego metoda ta doskonale nadaje się do realizacji idei edukacji holistycznej. Obszerniejszy opis metody oraz oparte na niej gotowe konspekty lekcji znajdują się w przewodniku metodycznym.

Kolejną metodą bardzo przydatną do realizacji programu jest **metoda projektu**, która doskonale kształtuje umiejętności i postawy niezbędne do skutecznego działania w zespole (podejmowanie decyzji w grupie, rozwiązywanie konfliktów, poszukiwanie kompromisu, przedstawianie własnych opinii i słuchanie cudzych, planowanie działalności, przewidywanie kosztów i inne). Projekt umożliwia, podobnie jak debata, integrację międzyprzedmiotową. Metodą tą można realizować takie zadania jak przygotowanie wyborów samorządu szkolnego i prawyborów parlamentarnych, Dnia Praw Człowieka, Dnia Unii Europejskiej, programu wycieczki itp. Projekt badawczy może dotyczyć funkcjonowania samorządu terytorialnego, badania opinii społeczności uczniowskiej.

Celowe i pożyteczne jest również stosowanie innych metod aktywizujących, takich jak:

- dyskusja, dyskusja panelowa, dyskusja punktowana, metaplan, analiza argumentów – podobnie jak metoda debaty mogą być wykorzystane do realizacji zagadnień kontrowersyjnych, wskazanych w programie; metody te dobrze przygotowują uczniów do uczestnictwa w życiu społecznym, uczą jasnego i kulturalnego prezentowania swoich poglądów, krytycyzmu, tolerancji, doskonałą kompetencje komunikacyjne;
- „burza mózgów” – metodę tę można zastosować do realizacji zagadnień związanych z poszukiwaniem najkorzystniejszych rozwiązań problemów dotyczących na przykład współczesnej rodziny, konfliktów społecznych itp.; rozbudza się w ten sposób kreatywność uczniów, pokazuje, że praca w zespole może być bardziej efektywna niż działania indywidualne;
- wywiad – metodę tę można zastosować podczas omawiania zagadnień dotyczących or-

ganizacji społecznych, pozarządowych oraz instytucji państwowych; informacje uzyskane w ten sposób przez uczniów znacznie wzbogacają treść lekcji; metoda pozwala doskonalić kompetencje komunikacyjne uczniów, uczy stawiania pytań, pobudza do ciekawości i krytycyzm przy poszukiwaniu odpowiedzi, jest sposobem uatrakcyjniania procesu dydaktycznego;

- stawianie i rozwiązywanie problemów (metoda przypadku) – metoda ta może mieć podobne zastosowanie jak „burza mózgów”; pozwala na konkretnych przykładach przeanalizować skomplikowane problemy, przede wszystkim etyczne, dotyczące życia społecznego i postaw obywatelskich;
- podejmowanie decyzji metodą „drzewa decyzyjnego”, analiza SWOT – metody te mogą być stosowane w połączeniu z „burzą mózgów”, ich istota polega na ocenie możliwości i skutków proponowanych rozwiązań, warto je wykorzystać na przykład na zajęciach dotyczących patologii władzy, oceniając możliwości i skutki ograniczenia immunitetu poselskiego; metody te są szczególnie przydatne przy realizacji wielu celów wychowawczych, uczą przewidywania efektów podejmowanych działań, uświadamiając, że każda decyzja powoduje skutki zarówno pozytywne, jak i negatywne i wynika z określonego systemu wartości;
- symulacje, gry dydaktyczne, techniki dramatyczne – metody te mogą mieć zastosowanie na zajęciach dotyczących ról społecznych (prezentowanie przez uczniów wzorów zachowania się i cech typowych dla danej roli), sytuacji społecznych, takich jak negocjacje między związkiem zawodowym a pracodawcą na temat zwolnień grupowych; symulacje mogą również dotyczyć funkcjonowania różnych instytucji państwowych (inscenizacja posiedzenia rządu w sprawie reformy prawa karnego); plastyczne techniki dramatyczne można wykorzystać wielokrotnie, przykładem mogą być plakat i ulotka wyborcza (wybory do samorządu szkolnego), foldery promujące własny region lub Polskę, projekty logo „zakładanych” organizacji społecznych itp.

- ćwiczenia (pisanie skarg, petycji; „zakładanie” partii, związków zawodowych, stowarzyszeń; wypełnianie deklaracji podatkowej i innych druków urzędowych);
- spotkania z politykami, działaczami samorządowymi, urzędnikami administracji rządowej i samorządowej, prawnikami, ludźmi biznesu itp.;
- seminaria popularnonaukowe, dotyczące na przykład Dnia Praw Człowieka, Dnia Unii Europejskiej; mogą być realizowane metodą projektu, co znakomicie rozwija kreatywność i samodzielność uczniów, uczy korzystania z różnych źródeł informacji oraz rozwija umiejętność pracy w zespole;
- wycieczki (Rada Gminy, sądy powszechne, sejm i senat, Giełda Papierów Wartościowych itp.) – metodę tę można połączyć z metodą projektu, tak by uczniowie samodzielnie przygotowali program wycieczki, pytania, sprawozdanie itp.

Dobór form i metod pracy zależy od wielu czynników. Nauczyciel musi uwzględnić zarówno możliwości intelektualne uczniów, ich zainteresowania i predyspozycje, jak i uwarunkowania materialne (środki dydaktyczne, dostęp do bibliotek i Internetu, lokalizacja szkoły).

Zadaniem współczesnej szkoły jest przekazanie uczniom spójnego obrazu otaczającej rzeczywistości. Dlatego, opierając się na idei edukacji holistycznej, należy integrować treści programowe z różnych przedmiotów. W programie uwzględniono zagadnienia, które są zgodne z podstawą programową, a mogłyby być realizowane we współpracy z nauczycielami innych przedmiotów (oznaczone zostały jedną gwiazdką). Najprostszą formą integracji jest integracja jednopredmiotowa – nauczyciel korzysta z materiałów i środków nauczycieli innych przedmiotów. Integracja wielopredmiotowa polega na realizacji zagadnień wiedzy o społeczeństwie na innych przedmiotach. Model międzyprzedmiotowy polega na realizowaniu zagadnień związanych z programem wiedzy o społeczeństwie na innych przedmiotach w postaci bloku przedmiotowego lub ścieżki międzyprzedmiotowej.

Pewną formą integracji międzyprzedmiotowej, w tym wypadku wokół kompetencji (umiejętność posługiwania się nowoczesnymi technologiami informatycznymi), jest wykorzystanie komputerów i Internetu do realizacji programu wiedzy o społeczeństwie. **Komputer oraz Internet** są niemal nieograniczonym źródłem wiedzy. Encyklopedie multimedialne, strony internetowe instytucji państwowych, partii politycznych i organizacji społecznych, czasopisma elektroniczne zapewniają szybki dostęp do informacji. Umożliwiają przeprowadzenie lekcji hipertekstowej, na przykład na temat integracji europejskiej, partii politycznych w Polsce, ruchów społecznych itp. Komputer może stać się również atrakcyjnym środkiem dydaktycznym służącym na przykład do tworzenia i prezentacji multimedialnych za pomocą programu PowerPoint. Sposoby wykorzystania nowoczesnych technologii informacyjnych zostały opisane obszerniej w przewodniku metodycznym dla nauczycieli.

Realizacja programu wiedzy o społeczeństwie wymaga ścisłej **współpracy ze środowiskiem lokalnym**. Należy uwzględnić funkcjonujące w społeczności lokalnej instytucje i organizacje takie jak: samorząd terytorialny, organy administracji lokalnej, sądy powszechne, stowarzyszenia, fundacje. W ten sposób można również realizować cele i treści edukacji regionalnej.

Istotną rolę w realizacji programu przedmiotu odgrywają, zwłaszcza w pracy z uczniem zdolnym, zajęcia pozalekcyjne. Pracę samorządu uczniowskiego, działalność kół przedmiotowych (Koło Wiedzy Obywatelskiej), Klubu Europejskiego itp. można wykorzystać do realizacji celów edukacyjnych wiedzy o społeczeństwie. Tematyczne grupy dyskusyjne zapewniają wymianę poglądów. Założenie takiej grupy może być jednym z zadań uczniów. Należy podkreślić także znaczenie pracy nad przygotowaniem uczniów do konkursów i olimpiad przedmiotowych (Olimpiada Wiedzy o Polsce i Świecie Współczesnym, Olimpiada Wiedzy o Prawach Człowieka, Olimpiada Wiedzy o Unii Europejskiej, Ogólnopolski Konkurs Wiedzy o Europie itp.).

4. Założone osiągnięcia ucznia:

- znajomość i rozumienie podstawowych mechanizmów regulujących życie jednostki w zbiorowościach społecznych;
- umiejętność wykazania funkcjonowania tych mechanizmów w znanych uczniowi zbiorowościach: rodzinie, klasie szkolnej, szkole, środowisku lokalnym;
- umiejętność określenia reguł i norm dotyczących wypełnianych przez ucznia ról społecznych;
- rozumienie pozycji rodziny jako podstawowej grupy społecznej;
- znajomość norm prawnych regulujących funkcjonowanie rodziny;
- rozumienie przyczyn problemów współczesnej rodziny;
- umiejętność wskazania sposobów rozwiązywania problemów współczesnej rodziny;
- umiejętność określenia problemów środowiska lokalnego i sposobów ich rozwiązania;
- umiejętność współistnienia i współdziałania w grupie społecznej z zachowaniem obowiązujących norm społecznych;
- rozumienie struktury społeczeństwa i wynikających z niej problemów;
- znajomość czynników narodotwórczych;
- umiejętność określenia najbardziej pożądanych postaw związanych ze świadomością narodową;
- rozumienie potrzeby ochrony praw mniejszości narodowych w Polsce;
- znajomość podstawowych mechanizmów regulujących życie społeczne;
- rozumienie związków i zależności między normami moralnymi, religijnymi, prawnymi i obyczajowymi;
- umiejętność wskazania postaw najbardziej korzystnych dla życia społecznego;
- umiejętność wykazania znaczenia etyki życia społecznego dla harmonii i ładu społecznego;
- rozumienie przyczyn konfliktów społecznych;
- umiejętność oceny podejmowanych w społeczeństwie sposobów rozwiązywania konfliktów społecznych;
- znajomość instytucji społecznych;
- umiejętność wskazania czynników wpływających na ich skuteczność;
- znajomość oraz rozumienie przyczyn podstawowych problemów społeczeństwa polskiego;
- umiejętność oceny proponowanych i realizowanych sposobów ich rozwiązania;
- rozumienie procesów dotyczących przemian współczesnej kultury;
- rozumienie mechanizmów związanych z powstawaniem subkultur młodzieżowych;
- rozumienie związków kulturowych Polski z innymi kręgami kulturowymi w Europie;
- umiejętność wskazania pochodzenia najważniejszych elementów kultury polskiej;
- umiejętność wskazania przemian w kulturze, wynikających z jej umasowienia oraz procesu globalizacji;
- rozumienie idei społeczeństwa obywatelskiego;
- znajomość podstawowych czynników warunkujących funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego;
- rozumienie prawa obywatelskiego nieposłuszeństwa;
- znajomość współczesnych doktryn politycznych;
- umiejętność określenia doktryn prezentowanych przez polskie ugrupowania polityczne;
- znajomość genezy współczesnej demokracji;
- znajomość form uczestnictwa obywateli w życiu publicznym;
- umiejętność określenia skuteczności ich wpływu na decyzje władz publicznych;
- umiejętność korzystania z przysługujących praw i demokratycznych procedur w rozwiązywaniu konfliktów;

- umiejętność określenia relacji pomiędzy obywatelem a państwem w systemie demokratycznym, totalitarnym i autorytarnym;
- znajomość rodzajów kultury politycznej;
- umiejętność wskazania konkretnych przykładów poszczególnych rodzajów kultury politycznej w Polsce;
- znajomość pojęcia państwa i jego funkcji;
- znajomość i rozumienie pojęcia władzy państwowej;
- umiejętność wskazania przykładów patologii władzy państwowej;
- znajomość zasad ustrojowych zawartych w *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*;
- znajomość i rozumienie kompetencji głównych instytucji państwa;
- umiejętność wykazania związków i zależności pomiędzy kompetencjami poszczególnych organów władzy i instytucji państwowych oraz samorządowych;
- umiejętność wykazania szans i zagrożeń dotyczących decentralizacji władzy;
- znajomość podstawowych funkcji i rodzajów prawa oraz sposobów tworzenia przepisów prawa;
- znajomość zasad funkcjonowania demokracji i państwa prawa;
- rozumienie potrzeby poszanowania prawa w państwie;
- umiejętność wykorzystania przepisów prawnych do poparcia swoich racji;
- znajomość podstawowego katalogu praw człowieka oraz międzynarodowego systemu ich ochrony;
- umiejętność oceny skuteczności międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka;
- umiejętność samodzielnego, świadomego i selektywnego korzystania z bogatego strumienia informacji, a szczególnie z nowoczesnych technologii informacyjnych;
- umiejętność krytycznego oceniania otaczającej rzeczywistości społeczno-politycznej;

- umiejętność formułowania własnych sądów;
- umiejętność uzasadniania i obrony własnego stanowiska na forum publicznym z wykorzystaniem różnych technik argumentacji i środków retorycznych;
- umiejętność analizowania motywów działania i wyborów dokonywanych przez uczestników życia publicznego z punktu widzenia podstawowych wartości życia społecznego;
- umiejętność wypełniania druków urzędowych, na przykład w sprawie dowodu osobistego, prawa jazdy, paszportu, aktów stanu cywilnego, a także sporządzania pism do władz publicznych i innych instytucji;
- umiejętność czytania ze zrozumieniem tekstów publicystycznych i popularnonaukowych dotyczących nauk społecznych, polityki i prawa.

III. Kształcenie w zakresie rozszerzonym

Program zawiera zagadnienia poszerzające wiedzę z zakresu podstawowego i przeznaczony jest dla uczniów liceum ogólnokształcącego dla klas z wiedzą o społeczeństwie jako przedmiotem wiodącym.

1. Cele edukacyjne

- Przygotowanie do egzaminu maturalnego z wiedzy o społeczeństwie.
- Przygotowaniu ucznia do dalszej edukacji w zakresie nauk społecznych i prawnych.
- Przygotowanie uczniów do udziału w wymianie poglądów na tematy społeczno-polityczno-prawne, z uwzględnieniem dylematów etycznych współczesnego świata.

a) cele kształcenia

Wiedomości

Uczeń:

- omawia historyczne formy organizacji społeczeństwa;
- opisuje różne modele ustrojowe państw demokratycznych;

- omawia system prawny Rzeczypospolitej Polskiej;
- przedstawia wybrane zagadnienia z kodeksów prawa polskiego;
- określa prawa i obowiązki obywatela Rzeczypospolitej Polskiej w postępowaniu karnym, cywilnym, administracyjnym;
- wyjaśnia zasady zakładania i prowadzenia organizacji pozarządowych.

Umiejętności

Uczeń:

- organizuje debaty publiczne, krytycznie analizuje argumenty uczestników oraz prezentuje jej rezultaty;
- podejmuje skuteczne działania w różnych instytucjach życia publicznego, zgodnie z obowiązującym prawem;
- samodzielnie formułuje oraz uzasadnia własne stanowisko oraz potrafi go bronić na forum publicznym z wykorzystaniem różnych technik argumentacji;
- określa korzyści i koszty wynikające z integracji Polski ze strukturami europejskimi i ogólnosiwiatowymi.

b) cele wychowania

Takie same jak w zakresie podstawowym.

2. Treści nauczania

Społeczeństwo

- I. Historyczne formy organizacji społeczeństwa.
 1. Społeczeństwo pierwotne.
 2. Społeczeństwo niewolnicze.
 3. Społeczeństwo feudalne.
 4. Społeczeństwo kapitalistyczne.
 5. Społeczeństwo otwarte i zamknięte.
- II. Współczesne formy organizacji społeczeństwa.
 1. Społeczeństwo postindustrialne.
 2. Społeczeństwo globalne.

3. Społeczeństwo informacyjne.

III. Struktura społeczeństwa polskiego i jego przemiany.

1. Struktura demograficzna społeczeństwa polskiego i jej przemiany.
2. Struktura zawodowa społeczeństwa polskiego i jej przemiany.
3. Struktura warstwowa społeczeństwa polskiego i jej przemiany.

IV. Społeczeństwo obywatelskie.

1. Formy życia publicznego w społeczeństwie obywatelskim:
 - a) partie polityczne:
 - partie polityczne w Polsce,
 - podstawy prawne zakładania i funkcjonowania partii politycznych;
 - b) związki zawodowe:
 - podstawy prawne zakładania i funkcjonowania związków zawodowych,
 - związki zawodowe a organizacje pracodawców,
 - związki zawodowe w państwie demokratycznym;
 - c) stowarzyszenia:
 - stowarzyszenia zwykłe,
 - stowarzyszenia zarejestrowane;
 - d) fundacje.
2. Zasady zakładania i prowadzenia organizacji pozarządowych i społecznych.
3. *** Opinia publiczna oraz rola mediów w społeczeństwie obywatelskim (edukacja czytelnicza i medialna):
 - a) badania opinii publicznej;
 - b) funkcje współczesnych mediów:
 - funkcja informacyjna,
 - funkcja opiniotwórcza,
 - funkcja kontrolna,
 - media jako czwarta władza,
 - funkcja rekreacyjna,

- funkcja kulturotwórcza;
 - c) podstawy prawne funkcjonowania mediów w Polsce.
4. Współczesne ruchy społeczne:
- a) ruchy feministyczne;
 - b) ruchy ekologiczne;
 - c) ruchy pacyfistyczne;
 - d) ruchy antyglobalistyczne.
- ** Gdzie leżą granice wolności słowa?
- * Style funkcjonalne – różnorodność stylistyczna języka mediów (język polski).

Polityka

I. Współczesne doktryny polityczne, ideologie i kierunki (programy) polityczne występujące w Polsce i na świecie.

1. * Współczesne ideologie (edukacja filozoficzna):
 - a) konserwatyzm;
 - b) liberalizm;
 - c) myśl narodowa,
 - d) nauka społeczna Kościoła a chadecja;
 - e) socjaldemokracja;
 - f) komunizm.
2. Ideologia a pragmatyzm – współczesne kierunki (programy) polityczne występujące w Polsce i na świecie.
3. Systemy partyjne we współczesnym świecie:
 - a) geneza partii politycznych;
 - b) podział partii politycznych;
 - c) systemy partyjne państw europejskich.

II. Wybrane modele ustrojowe współczesnych państw demokratycznych.

1. System prezydencki w Stanach Zjednoczonych Ameryki.
2. System gabinetowo-parlamentarny Wielkiej Brytanii.
3. System półprezydencki Republiki Francuskiej.

4. System kanclerski Republiki Federalnej Niemiec.
5. System parlamentarno-komitetowy Konfederacji Szwajcarskiej.
 - * System polityczny Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii (język angielski).
 - * System polityczny Republiki Federalnej Niemiec (język niemiecki).
 - * System polityczny Republiki Francuskiej (język francuski).

III. Aktywność polityczna obywateli w społeczeństwach demokratycznych.

1. Czynniki kształtujące uczestnictwo polityczne:
 - a) warunki ekonomiczne;
 - b) normy grupowe;
 - c) otoczenie społeczne;
 - d) instytucje polityczne;
 - e) warunki techniczne.
2. Przemiany aktywności politycznej społeczeństwa polskiego w okresie transformacji.

IV. Zagrożenia dla współczesnej demokracji.

1. Dyktatura większości.
2. Nietolerancja.
3. Anarchia.
4. Demokracja narzucona.
5. Autokratyzm i totalitaryzm.
6. Bierność społeczna.
7. Problemy ekonomiczne społeczeństwa.
8. Konflikty wartości.
9. Korupcja.
10. Nieprzestrzeganie zasad demokratycznych.
11. Brak szacunku dla prawa.

Prawo

I. System prawny Rzeczypospolitej Polskiej.

1. Źródła powszechnie stosowanego w Rzeczypospolitej Polskiej prawa:
 - a) konstytucja (zasady prawa konstytucyjnego w Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r.);
 - b) ustawy (przebieg procesu legislacyjnego w systemie prawnym Rzeczypospolitej Polskiej);
 - c) ratyfikowane umowy międzynarodowe;
 - d) rozporządzenia.

2. Zasady i formy tworzenia prawa:

- a) formy tworzenia prawa:
 - stanowienie prawa na drodze procesu legislacyjnego,
 - tworzenie prawa na drodze praktyki (prawo zwyczajowe, precedens prawniczy);
- b) formy egzekwowania prawa:
 - sankcje prawne,
 - sankcje rozsiane.

3. Wybrane zagadnienia z kodeksów prawa polskiego (prawo cywilne, karne, administracyjne).

4. Prawne formy walki z korupcją:

- a) przepisy prawa karnego;
- b) przepisy kodeksu postępowania administracyjnego;
- c) ustawodawstwo antykorupcyjne (ustawy o służbie cywilnej, o zamówieniach publicznych, o ograniczeniu działalności gospodarczej osób pełniących funkcje publiczne);
- d) organy kontroli i przestrzegania prawa.

II. Obywatel w sądzie.

1. Prawa i obowiązki obywatela w trakcie postępowania karnego:
 - a) zasady procesu karnego;
 - b) strony procesowe (oskarżyciel publiczny, oskarżyciel prywatny, oskarżyciel

pośilkowy, pokrzywdzony, osoba podejrzana);

- c) postępowanie przygotowawcze;
 - d) postępowanie odwoławcze (rewizja, kasacja);
 - e) prewencja indywidualna.
2. Prawa i obowiązki obywatela w trakcie postępowania cywilnego.
 3. Prawa i obowiązki obywatela w trakcie postępowania administracyjnego.
 4. Prawa ofiar przestępstwa.

Polska, Europa, świat

W zakresie rozszerzonym obowiązują treści z zakresu podstawowego, a ponadto:

I. Miejsce Polski we współczesnym świecie.

1. Polska racja stanu:
 - a) kierunki polskiej polityki zagranicznej;
 - b) stosunki z sąsiadami.
4. Miejsce Polonii w społeczności międzynarodowej.
5. Wizerunek Polski i Polaków w świecie.

III Problemy współczesnego świata

1. Szanse i zagrożenia wynikające z procesu globalizacji.
 - a) pojęcie globalizacji;
 - b) globalizacja gospodarki;
 - c) wpływ globalizacji na politykę i kulturę;
 - d) ruch antyglobalistów.
2. Przykłady działań pozytywnych torujących drogi rozwoju obecnych społeczeństw ku przyszłości.
 - ** Proces globalizacji – szansa czy zagrożenie dla rozwoju ludzkości.

3. Procedury osiągnięcia celów

Przy realizacji programu kształcenia w zakresie rozszerzonym zaleca się stosowanie tych samych metod, które zostały przedstawione w zakresie podstawowym. Należy jednak położyć większy nacisk na te, które w większym

stopniu wyrabiają samodzielność myślenia. W wypadku metody debaty uczniowie powinni występować również w roli organizatorów prowadzących oraz oceniających wystąpienia uczestników debaty. W dyskusji panelowej mogą pełnić rolę moderatorów.

Należy zwrócić uwagę na te metody, które umożliwiają nabywanie wprawy w podejmowaniu zadań badawczych, a więc takie jak: analiza dokumentów, materiałów prasowych, wywiad itp.

W miarę możliwości uczniowie liceum ogólnokształcącego klas z wiedzą o społeczeństwie jako przedmiotem wiodącym powinni uczestniczyć w seminariach i konferencjach naukowych, otwartych wykładach organizowanych przez wyższe uczelnie.

Uczniów należy zachęcać do brania udziału w olimpiadach i konkursach przedmiotowych.

Przy sprawdzaniu osiągnięć uczniów należy w większym stopniu korzystać z metody testu. Większość egzaminów wstępnych na wyższe uczelnie oraz nowa matura opierają się na tej metodzie.

4. Założone osiągnięcia ucznia:

- znajomość historycznych i współczesnych form organizacji społeczeństwa;
- rozumienie przyczyn i mechanizmów przemian społecznych, jakie zachodzą we współczesnym świecie;
- znajomość struktury współczesnego społeczeństwa polskiego, rozumienie przyczyn i mechanizmów zmian zachodzących w strukturze społeczeństwa polskiego;
- znajomość form życia publicznego w Polsce;
- znajomość zasad zakładania i prowadzenia organizacji pozarządowych i społecznych;
- znajomość funkcji, jakie pełnią we współczesnym świecie media;
- umiejętność określenia stopnia niezależności poszczególnych mediów;
- umiejętność dokonania analizy porównawczej sposobu prezentacji tych samych informacji przez różne media;

- znajomość podstaw prawnych funkcjonowania mediów w Polsce;
- rozumienie mechanizmów związanych z kształtowaniem i wyrażaniem opinii publicznej;
- znajomość współczesnych ruchów społecznych;
- rozumienie wpływu współczesnych ruchów społecznych na rozwój współczesnego świata;
- znajomość współczesnych doktryn, ideologii i kierunków politycznych we współczesnym świecie;
- znajomość reguł zakładania i działalności partii politycznych w Polsce;
- umiejętność dokonania klasyfikacji partii na podstawie ich programu politycznego;
- znajomość różnych modeli ustrojowych państw demokratycznych;
- znajomość i rozumienie zagrożeń współczesnej demokracji;
- umiejętność wskazania i oceny sposobów walki z zagrożeniami współczesnej demokracji;
- znajomość problemów współczesnego świata oraz sposobów ich przezwyciężenia;
- rozumienie szans i zagrożeń, jakie wynikają z postępu naukowo-technicznego;
- znajomość i rozumienie czynników rozwoju społecznego;
- umiejętność wskazania przykładów pozytywnych działań torujących drogi rozwoju współczesnego świata;
- znajomość i rozumienie przyczyn konfliktów międzynarodowych;
- znajomość systemów bezpieczeństwa międzynarodowego;
- znajomość źródeł powszechnie stosowanego w Polsce prawa;
- umiejętność analizowania treści przepisów prawa;

- znajomość praw i obowiązków obywatela podczas postępowania karnego, cywilnego i administracyjnego;
 - umiejętność skutecznego działania w różnych instytucjach życia publicznego zgodnie z obowiązującym prawem;
 - umiejętność zorganizowania debaty publicznej i dokonania krytycznej analizy argumentacji uczestników oraz zaprezentowania jej rezultatów;
 - umiejętność określenia kierunków polskiej polityki zagranicznej;
 - umiejętność określenia zgodności z polską racją stanu działań instytucji oraz postępowania i wypowiedzi osób publicznych;
 - znajomość najważniejszych organizacji międzynarodowych;
 - rozumienie potrzeby aktywnego uczestnictwa Polski w działaniach podejmowanych przez społeczność międzynarodową;
 - umiejętność wykazania korzyści i kosztów wynikających z integracji Polski ze strukturami europejskimi i ogólnoswiatowymi;
 - doskonałe przygotowanie do egzaminu maturalnego z wiedzy o społeczeństwie oraz do dalszej edukacji w zakresie nauk społecznych i prawnych;
 - znajomość i umiejętność zastosowania w praktyce podstawowych metod badawczych stosowanych w naukach społecznych (gromadzenie i analiza danych statystycznych, analiza dokumentów, ankieta i wywiad jako metody badania opinii publicznej).
- b) różne przejawy aktywności intelektualnej, w tym rozumienie tekstów i instrukcji, uczestniczenie w dyskusjach, praca indywidualna i w zespole, sprawne wykonywanie ćwiczeń praktycznych i innych powierzonych zadań;
 - c) umiejętność gromadzenia informacji z różnych źródeł, w tym z Internetu;
 - d) umiejętności komunikacyjne (w mowie i w piśmie), w tym wykorzystanie nowoczesnych technologii informacyjnych.
2. Oceny bieżące, według skali obowiązującej w Wewnątrzszkolnym Systemie Oceniania (WSO), uczeń otrzymuje za:
 - a) wypowiedzi ustne – na określony temat, referaty, udział w dyskusji;
 - b) sprawdziany różnego typu (np. testy, sprawdziany umiejętności praktycznych);
 - c) prace domowe (pisemne i ustne, strony WWW, foldery, plakaty, plansze, makiety itp.);
 - d) systematyczne prowadzenie zeszytu przedmiotowego;
 - e) aktywny udział w zajęciach, w tym również pozalekcyjnych (konkursy, sesje popularnonaukowe, debaty, projekty itp.).
 3. Ocenę semestralną i roczną wystawia się na podstawie ocen cząstkowych, zgodnie z procedurą obowiązującą w WSO.
 4. Szczegółowe wymagania na poszczególne oceny określa Przedmiotowy System Oceniania.
 5. Ocena wiedzy i umiejętności ucznia powinna być obiektywna, zgodna z obowiązującymi kryteriami, znanymi uczniom i rodzicom, oraz jawna.
 6. Ocena powinna wspierać rozwój intelektualny i emocjonalny uczniów, zachęcać do podejmowania nowych zadań i doskonalenia swoich umiejętności.

IV. Kontrola i ocena osiągnięć ucznia

Uczeń oceniany jest na lekcjach wiedzy o społeczeństwie systematycznie w ciągu całego okresu nauczania za pomocą różnorodnych narzędzi pomiaru dydaktycznego.

1. Przedmiotem oceny ucznia są:

- a) suma posiadanych wiadomości i umiejętności oraz gotowość do ich zaprezentowania;

Kryteria ocen z wiedzy o społeczeństwie

Poziom osiągnięć koniecznych

Na ocenę dopuszczającą uczeń powinien:

1. Częściowo rozumieć polecenia nauczyciela.
2. Zapamiętać wiadomości konieczne do elementarnej orientacji w treściach danego działu tematycznego i przy pomocy nauczyciela je odtworzyć.
3. Poprawnie, przy pomocy nauczyciela, rozpoznawać, nazywać i klasyfikować poznane pojęcia, zjawiska, procesy, dokumenty, postaci życia publicznego itp.
4. Wykonywać samodzielnie lub przy pomocy nauczyciela proste ćwiczenia i polecenia.
5. Współpracować w zespole przy wykonywaniu zadań.
6. Prowadzić zeszyt przedmiotowy.

Poziom osiągnięć podstawowych

Na ocenę dostateczną uczeń powinien:

1. Rozumieć polecenia i instrukcje.
2. Zapamiętać podstawowe wiadomości dla danego działu tematycznego i samodzielnie je prezentować.
3. Rozumieć omawiane zagadnienia.
4. Dokonywać selekcji i porównania poznanych zjawisk.
5. Samodzielnie i poprawnie wykonywać proste ćwiczenia i zadania.
6. Umieć wykorzystać zdobytą wiedzę w praktyce.
7. Aktywnie uczestniczyć w pracach i zadaniach zespołowych.
8. Systematycznie prowadzić zeszyt przedmiotowy.

Poziom osiągnięć rozszerzających

Na ocenę dobrą uczeń powinien:

1. Rozumieć polecenia i instrukcje.
2. Znać omawianą na zajęciach problematykę na poziomie rozszerzonym oraz w sposób logiczny i spójny ją prezentować.

3. Rozumieć omawiane treści i umieć wyjaśnić je innym.
4. Uogólniać i formułować wnioski.
5. Zajmować stanowisko w kwestiach spornych i bronić swoich poglądów na forum klasy.
6. Aktywnie uczestniczyć w zajęciach lekcyjnych.
7. Poprawnie i sprawnie wykonywać ćwiczenia i inne zadania.
8. Umieć poprawnie wykorzystać zdobytą wiedzę w praktyce.
9. Wykazywać zainteresowanie problematyką omawianą na zajęciach.
10. Systematycznie i starannie prowadzić zeszyt przedmiotowy.

Poziom osiągnięć dopełniających

Na ocenę bardzo dobrą uczeń powinien wypełnić wymagania takie jak na ocenę dobrą i ponadto:

1. Mieć bogate wiadomości na poziomie treści dopełniających.
2. Wykazywać zainteresowanie przedmiotem oraz literaturą popularnonaukową dotyczącą omawianych treści.
3. Umieć samodzielnie poszukiwać informacji w różnych źródłach oraz je selekcjonować.
4. Właściwie interpretować nowe sytuacje i zjawiska, w sposób twórczy rozwiązywać problemy.
5. Umieć oceniać otaczającą rzeczywistość społeczno-polityczną zgodnie z przyjętymi kryteriami wartości.
6. Kierować się dobrem ogółu przy podejmowaniu decyzji, negocjować stanowisko, osiągać kompromis.
7. Kierować pracą zespołu rówieśników.
8. Uczestniczyć w konkursach i olimpiadach właściwych dla przedmiotu i uzyskiwać wyróżniające wyniki na poziomie szkolnym.

Poziom osiągnięć ponadprogramowych

Na ocenę celującą uczeń powinien wypełnić wymagania takie jak na ocenę bardzo dobrą i ponadto:

1. Wykazywać szczególne zainteresowanie przedmiotem oraz literaturą popularno-naukową i specjalistyczną zgodną z omawianą na zajęciach tematyką.
2. Uczestniczyć w konkursach i olimpiadach właściwych dla przedmiotu i uzyskiwać wyróżniające wyniki, godnie reprezentując szkołę.
3. Podejmować się wykonania zadań dodatkowych (indywidualnie lub w zespole), znacznie wykraczających poza podstawę programową.